

Kohanemine kahe reaalsuse piiril

“ Mis kasu on raamatust, kui selles pole pilte ega vestlusi? ” ütles Alice.

Lewis Carroll

Tuleb tõdeda, et lastele sellisest raamatust küll suuremat kasu ei ole. Seetõttu räägiksingi teile hoopis teistsugustest raamatutest. Raamatutest, mis vastaksid nii väikese lugeja kui ka kasvataja ootustele. Võtame järgnevas pooltunniks arutluse Heiki Kripsi lasteraamatud. Püüame mõtestada, kuidas aitavad tema sulest ilmunud neli teost lastel maailmaga kohaneda ning kuidas nad ise tänapäeva vallatu lapse ning kireva ühiskonnaga kohanevad. Ettekande rõhk on asetatud 2010. aastal ilmunud teosele „Thule päkapikk“. Sellele eelnevaid kahte ning ühte järgnevat teost piilume üsna põgusalt.

Esimesena ilmus muinasjutukogu „**Sirelikaru lood**“ 2001. aastal. Tegemist on ime- ning loomamuinasjuttude piirile jäävate lugudega, kus kõigis on peategelaseks roosat karva sirelikaru. Muinasjuttudele omaselt on varjatud didaktilisus põimunud seiklusliku sisu, fantaasia ning sõnaosava esitlusega.

Vastavalt muinasjutu traditsioonile on esitatud võitlus hea ja kurja vahel. Kurja võitmisel on sageli suur osa peategelase võluvõimetel. Aga et sündmuste käik ei oleks liiga lihtne, on autor sidunud sirelikaru võluvõime pingutusega. Nimelt suudab sirelikaru võluda vaid siis, kui on söönud võluvõimet sisaldavaid sireliõisi: nendeks on rohkem kui nelja õielehega õied. Ja nagu paljud lapsed teavad, on neid õisi, mida kutsutakse 'õnnedeks', raske leida. Selles toeses on oskuslikult seotud rahvapärimus ning fantaasia. Ning, mis kõige tähtsam, väike lugeja saab teada, et head asjad ei sünni pingutuseta.

Sirelikaru meelistegevus on raamatute lugemine ning üle kõige armastab ta vanu raamatuid. Selle iseloomujoonega väljendab autor hoiakut raamatutesse ja lugemisse. Lugupidamisele ning armastusele raamatute vastu tuleks algus panna juba siis, kui laps veel täislausetes rääkida ei mõista ning kujundada sellest aegamisi lugemisharjumus. Kui meie sümpaatne Sirelikaru armastab lugeda, võime oodata, et laps võtab raamatukangelaselt eeskuju. Võime oodata, et laps kohaneb raamatute ja lugemisega.

Teose illustatsioonide autor on Esti Kittus. Pildid on väga värvilised, meeleolukad, haakuvad hästi tekstiga ning tõstavad raamatu kunstilist väärtust.

Muinasjutukogu „**Loomade seiklused**“ ilmus kaks aastat hiljem. Sellest leiame üheksa lugu. Erinevalt Sirelikaru lugudest puudub kogumikus keskne tegelane ning muinasjuttudes askeldavad päris tavaliste metsaloomade kõrval ka kuri nõid, haldjas, päkapikk ja teised salapärased olendid. Osad neist oskavad ka võluda.

Heiki Kripsile on omane eluliste temade ning sotsiaalprobleemide käsitlemine. Muinaslood „Jänese auto“ ja „Karu hakkab korstnapühkijaks“ kõnelevad rahast ja töötamisest. Esimeses loos näeb jänese palju vaeva ja kogub raha, et osta endale ammu ihaldatud auto. Seda takistavad hunt, rebane ja karu, kes ise sugugi tööd ei viitsi teha, kuid autoga tahaks sõita küll. Loos „Karu hakkab korstnapühkijaks“ tekkivad sekeldused ei ole seotud karu laiskuse vaid teadmatusena. Teadmata midagi korstnapühkimisest, hakkab karu metsaelanikele pakkuma teenust ning lõhub nii jänese ahju ja puistab tahmaga üle põdra maja. Nii näeb väike lugeja vankumatut seost teadmiste, töötamise ja tulemuste vahel.

Sellegi kogumiku illustratsioonide autor on Esti Kittus. Erinevalt eelnevast teosest on pildid detailirohkemad, mis tõstab nende kunstiväärtust veelgi. Oluline on märkida, et kunstniku stiil ja omapärasus on kergesti märgatavad, ning kahe kogumiku illustratsioone on lihtne samastada autoriga.

„**Thule Päkapikk**“ on Heiki Krips'i kolmandana ilmunud lasteraamat. Tegemist on seiklusküllase ja fantastilistest elementidest ülekullatud kunstmuinasjutuga kangelaslikust pisipäkapikust Sissist ning tema sõpradest. See teos on fantaasiakirjanduses üsna omanäoline, võrreldes nii kodumaise kui maailma lastekirjanduse klassikaga.

Eesti fantaasiakirjanduses on sageli asetatud üleloomulike võimetega tegelane tegutsema realsesse maailma. Väga armastatud on lood elavatest mänguasjadest. Olgu ta siis õele sünnipäevaks meisterdatud nukk Sipsik või tuliuus kaisuloom Londiste. Osades lugudes tegutseb inimesega sarnane, kuid võimetelt või välimuselt erinev tegelane realses maailmas. Esmajoones meenuvad uskumatute posimisvõimetega Kunksmoor ning kolmeliikmeline seltskond enneolematuid mehikesi - Naksitralle.

Loomulikult leidub ka teoseid, kus sündmustik leiab aset väljamõeldud maailmas. Soovides rõhutada fantaasiakirjanduse aegumatust, piiluksin hetkeks maailmakirjandusse ning tõstaksin esile möödunud sajandi 50ndatel ilmunud „Narnia kroonikad“ (1950-1956) ning neist ligi 100 aastat varem ilmunud teose „Alice imedemaal“ (1865). Mõlemas neist satub meie maailma tegelane väljamõeldud maailma ning naaseb sealsete sündmuste lõppedes. Kahe maailma vaheline seos on õhkõrn ning seiklused fantaasiariigis annavad palju põnevat mõtteainet.

Vähem sage on pidev reisimine kahe maailma vahel ning see teebki „Thule päkapiku“ silmapaistvaks. Teose tegevustik leiab algselt aset Thule maailmas, kuid soovipaja ebakompetentse kasutamise tõttu satuvad sealsed neli elanikku inimeste maailma. Inimlaps Tommi rändab hiljem nendega kaasa Thulesse. Koos rännatakse veelkord kahe maailma vahel, et päästa Thule inimeste maailmast pärit merevaigust võlutilga abil. Teose lõpuks jõuab iga tegelane oma maailma tagasi.

Kahe maailma vaheline tugev seos peitub Tommi ema merevaigust kaelaehetes. Ilma selleta ei suudaks Thule elanikud päästa oma maailma Kavaldaja ning tema käsilaste mõjuvõimu alt. Side fantaasia ja reaalse maailma vahel toob teose koos kogu võlulisusega lugejale lähemale. Kasvab usk muinasjuttudesse ning võlukunsti võimalikkusesse.

Usk muinasjuttude imesse on „Thule päkapiku“ üheks keskseks teemaks. Me teame, miks lapsed muinasjutte vajavad ning naudivad. Samuti usuvad nad, et päkapikud on olemas, kuigi nad neid kunagi näinud ei ole. Laste usk imedesse on suur ning nad ei vajagi tõestusmaterjali. Kuid suureks kasvades kahaneb usk imedesse, meil on vaja asju näha või kuulda, et neid uskuda. Nii Tommi ema kui ka isa ei uskunud Tommi jutustusi seiklustest Thules koos uute sõpradega enne, kui olid näinud fotot tema kaaslastest. Ning ka vanaisa pidas veidrat neljaliikmelist seltskonda esmalt pätijõuguks, kuni nägi tõelist võlukunsti.

Clive Staples Lewis avab „Narnia kroonikate“ esimese osa „Lõvi, nõid ja riidekapp“ pühenduses muinasjuttude aegumatuse dilemma:

Minu kallid Lucy,
ma kirjutasin selle loo sulle. Kirjutamist alustades ei mõistnud ma veel, et tüdrukud kasvavad kiiremini kui raamatud. Juba nüüd oled sa liiga vana muinasjuttude jaoks ja selleks ajaks, kui see raamat on köidetud, oled sa veel vanem. Kuid ühel päeval oled sa piisavalt vana, et hakata uuesti muinasjutte lugema. Siis võid sa võtta selle raamatu ülemiselt riulilt, pühkida sellelt tolmu ning öelda, mida sa sellest arvad. Ma olen ilmselt liiga kurt, et kuulda, kuid ma olen jätkuvalt sinu kiindunud ristiisa.

Ehk on tõesti nii, et usk muinasjuttudesse läheb suureks saamise tuhinas hingesoppi peitu ning juba siis, kui enam suureks saamisega kiire ei ole, leiame üles enda sees peidus oleva „Thule päkapiku“ Tommi.

Tuleksin tagasi kahe maailma vahelise seiklemise juurde. Rändamine kahe üsnagi erineva maailma vahel eeldab nii tegelastelt kui ka lugejalt kohanemisvõimet. Thule on looduse maailm, mis tähendab, et võrreldes inimeste maailmaga on iseloomulikud

tagasihoidlikumad teadmised tehnikast, matemaatikast ning materialismist. Thule elanikele on võõraks mõisted *raha*, *televiisor*, *auto* ning *fotoaparaat*. Kuid Thule on hoolimata tehnilisest mahajäämusest rikkam – neil on puhtam õhk, puhtama südamega elanikud, lopsakas loodus ning võlukunst.

Kohanemine kahes maailmas annab väikesele lugejale aimduse kultuurilistest eripäradest. Ehk et mujale reisisid võime kohata palju asju, mida me veel ei tunne, ning hea õnne korral midagi tuttavat. Aga see tuttavgi võib olla teistmoodi. Tõsiasi, et nad seovad tehnikaimesid võlukunstiga, näitab et seigeldes teistel maadel ning teistes kultuurides mõtleme siiski oma kultuuri keskselt.

Selles teoses puudutatakse kultuuriliste erinevuste kõrval ka rahvusliku identiteedi temaatikat. Thule elanikke on mitut eri seltsi ning see on juba lugeja interpretatsiooni küsimus, kas ta leiab neis rahvuse. Kuid tolerantsus kui sallivus teineteise erinevuste suhtes on meie vahvale seltskonnale iseenesest mõistetav. Seltskonnas on nelja erineva seltsi liikmed – pispäkapikk Sissis, tassija Ret, jännis Jammi, päkapikk Torre ning lisaks veel ka üks inimlaps Tommi.

Thule heade elanike ja inimeste iseloomustamisel on mitmeski kohas rõhutatud silmade kuju, esimestel on need ilmekalt suured ja ümmargused, kuid inimestel piklikud ning üsna väikesed. Samuti on piklikud silmad Pahal ja Kavaldajal, kes on Thule kurjad tegelased. Seega võime järeldada, et inimestes on lõimunud Thule elanike voorused ja pahed. Ning just silmade kuju pärast ei usalda Thule elanikud inimesi, sest iial ei või peale vaadates ära arvata, milline on nende iseloom.

Nagu öeldud, on Thule elanikud kas head või kurjad. Kõige raskem on ära tunda just viimaseid, sest neil on võime võtta endale heade tegelaste kuju või muutuda sootuks nähtamatuks. Sageli õnnestub neil just sel viisil head ära petta. Kuid ometigi siis kui head kokku hoiavad ning üksmeelselt ja tarmukalt tegutsevad, võidavad nad kurja. Laps õpib, et mitte igaüks ei vääri kohest usaldust, see tuleb välja teenida. Pimesi usaldades võime ka pimesi petta saada.

Selleks, et raamat oleks hästi kohanev, võiks ta lapse kõrval kõnetada ka täiskasvanut ning peegeldada meid ümbritsevat ausal moel. Fantaasiakirjandus pakub siinkohal palju võimalusi. Alkoholism ning liigjoomine ei ole eesti ega ka maailma lastekirjanduses palju kõnet leidnud temaatika. Usun, et põhjus võib peituda raskustes teema sobiliku käsitusviisi leidmises. Täiskasvanutele suunatud teostes võime kirjandusliku nauditavuse huvides kujutada alkoholismi irooniliselt või tragikoomiliselt. Need võtted ei ole kohased lastekirjandusele. Ausus ja otsekoheus on see, mida laps vajab. Nii autorile kui ka lugejale on

mugavam rääkida sellistest probleemidest ausalt ja otsekoheselt, kuid asetades reaalse probleem välja mõeldud maailma.

Nii on kirjeldanud Heiki Krips, kuidas Thule maailma kaklejad keedavad taimedest jooki, mida nad nimetavad ülimaks veeks, üliveeks või lihtsalt üliks. Joogi tarvitamine teeb jooja alguses lõbusaks, seejärel mõistuse poolest nüriks. Kui ülit liiga palju tarbida, mida ka kaklejad alati tegid, langeb jooja meelemärkuseta maha ja järgmisel päeval on tal tohutu peavalu. Üli nimi inimeste maailmas on viin, ning selle tarvitamise kohta leidub mõttetarkus järgmistes ridades:

Tommi valas tilga ülit oma näpu peale ja nuusutas. „Ma tean, mis see on,“ ütles ta. „Meil on ka niisugune mürgine jook olemas. See on viin. Minu isa ütleb ikka, et need, kes seda palju joovad, on rumalad.“

Meie vapper seltskond korraldas kaklejatele üli võidujoomise, et päästa tassijate küla nende ülemvõimu alt. Tommi teadis, et tegemist on mürgise vedelikuga ning kahtles, kas on õige säärast võidujoomist korraldada. Kuid siiski otsustas seltskond, mõeldes rõhutatud tassijatele, et jooming saab korraldatud. Sisuliselt ründasid tassijad iseennast omaenese relvadega ning alkoholi liigpruukimise tagajärg oli näha.

Sotsiaalse probleemina leiab käsitlust ka varastamine. Kui meie vapper seltskond saabub Thule maailmast inimeste maailma võlutilga järele, leiavad nad kõögist Tommi vanemate asemel röövlid. Muinasjutule kohaselt seljatab hea kurja, kuid märkimisväärne on pisipäkapiku arutus inimese loomupärase headuse üle.

Päkapikk nägi, kuidas pisike poiss lehvitas talle. Päkapikk lehvitas vastu ja mõtles, et see on väga sõbralik inimeste laps. Ta mõtles, et arvatavasti on kõigi maailmade lapsed head ja alles suureks kasvades saab mõnest paha, nagu see varas siin. Ja huvitav, kas ka varas oli väiksenähe olnud, ja kui oli, siis mis ta nii kurjaks muutis.

Imeliste tegelaste kõrval on loosse haaratud ka imeline ese – soovipada. See suudab rääkida, täidab soove ja näeb sündmusi ette. Paja leidmisega päkapikk Torre poolt algavad sündmused ja sekeldused. Sageli sünnivad sekeldused siis, kui keegi pajale soovi esitab, seda veidike valesti teeb ning seeläbi pajale võimaluse omavoliks jätab. Teose vältel õpib pisipäkapikk pada õigesti kasutama ning olukord laheneb. Siin peitub moraal – enne kui midagi soovida, tuleb hoolega mõelda, kuidas seda teha ja kas see on ikka see, mida vajame.

Soovipaja kasutamine viib meid olulise käitumismudeli õppimiseni – õppimine teistega arvestama sealjuures enda huvisid unustamata. Olulisel kohal on kokkulepete sõlmimine ja neist kinnipidamine. Tähtsaim sõlmitud kokkuleppeist on soovipaja kasutamisele eelnevalt teiste nõusoleku küsimine ning küsitule poolt või vastu hääletamine. Iseenesest on mõte hea, kuid nagu hääletamisel ikka, on keegi, kes ei mõista asja tõsidust. Näiteks hääletab tassija Ret alati poolt, sest arvab, et vastu hääletades võib ta pahandustesse sattuda. Siira poolehoiuta hääletamine on sama kahjulik kui mitte hääletamine ning seda mõistab ka väike lugeja.

Antud raamatule on iseloomulik kergesti loetav ning lapsemeelne keelekasutus. Ilmekad otsekõnelused, mis on väga loomulikud ja lapselähedased, teevad muinasjutu ettelugemise ja kuulamise nauditavaks ning lihtsaks. Samuti on siin ka oluline märkida, et tegelaste meeleolud on välja toodud ning see aitab kaasa ettelugemise dramatiseerimisele.

Raamatut illustreerivad Kamille Saabre joonistatud mustvalged pildid, mis on ilmekad ja aitavad kaasa müstiliste tegelaste ettekujutamisele. Kokkuvõtvalt võib öelda, et tegemist on kõrge kunstiväärtusega fantaasiaküllase muinasjutuga, mis pakub lugejale põnevaid seiklusi ja väärtushoiakuid.

Oleme seni rääkinud kolmest raamatust. Loodan, et nõustute minuga, et need vastavad igati imedemaa Alice'i soovidele. Noore õpetaja vaatenurgast vaadatuna on nad kasulikud mitte ainult piltide ja vestluste pärast, vaid nad räägivad ka teemadel, millest ei räägita kunagi liiga palju ega piisavalt – sõprus, ausus, usaldus, headus, väärt elukombed, usk muinasjuttude imesse ning loomulikult ka armastus raamatute vastu.

Hetkeks veel mainime, et Tommi ja vahva seltskonna seiklused ei lõppe selle raamatu kaanega. Neile on möödunud aasta lõpus ilmud järg „**Valged legendikud**“. Selles teoses ei piirdu seiklemine Thule ja inimeste maailmaga, rännatakse ka teistesse maailmadesse.

Võrreldes eelneva teosega on suurem rõhk asetatud autoriteetsusest rääkimisele. „Thule päkapikus“ on autoriteetidena kirjeldatud haldjaid, kes on selle suhtumise sügavate teadmistega välja teeninud. „Valged legendikud“ räägivad võimust, näilisest autoriteetsusest ning võimu kuritarvitamisest hornide ning mohhide näol.

Käsitletavatest teemadest on oluline ära märkida tagakiusamist ning hirmuvalitsust. Nende all kannatav inimene või loom muutub umbusklikuks kõigi ja kõige suhtes. Meile eelmisest raamatust tuttavalt seltskonnal kulus palju aega, et mohhide poolt hirmuvalitsetud inimeste usaldus võita. Ehk mõistavad lugejad selle läbi maailmas toimuvat paremini.

Raamatutest kõneldu kokkuvõtteks – häid muinasjutte ei ole kunagi liiga palju. Ning tõsiasi, et kümnekond aastat tagasi ilmunud kogumikud on tänaseks jõudnud koolijütside lugemisvarasse, on väga rõõmustav.

„Thule päkapikk“ äratas minus selle Tommi, kes usub muinasjuttude imesse, kuid oli suureks saamise tuhinas hetkeks tukkuma jäänud. Ma pean tõdema, et see on üks vähestest raamatutest, mida olen korduvalt lugenud ning väsimatult ette lugenud oma väikestele, suurtele ja juba väga suurtele sõpradele.

Kõneldes „Thule päkapikust“, mainisin maailma lastekirjandusekirjanduse klassikast „Narnia kroonikaid“ ning teost „Alice imedemaal“. Mõlemad, ning eriti viimane, tekitavad küsimuse: milles peitub fantaasiakirjanduse fenomen? Teos, mille iga ulatub 150 aastani, leiab jätkuvalt lugejaid hoolimata kirjandusvoolude, ühiskonna ning laste huvide muutustest. Lewis Carroli teose näitel on õigus pidada fantaasiakirjandust juba oma olemuselt hästi kohanevaks. Ning seetõttu ennustan „Thule päkapikule“ samasugust tulevikku.

Kai Karell

Algupärase lastekirjanduse päev
Kohanevad tekstid eesti laste- ja noortekirjanduses

14. aprill 2011

Tartu